

Archeologische

Kroniek

Zuid-Holland

41^e jaargang | 2009

zingen voor bewoning uit de Prehistorie opgeleverd. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat eventuele sporen daarvan als gevolg van ontzandingen uit de 17de eeuw verdwenen kunnen zijn. Dit is echter niet waarschijnlijk, omdat de flank van het duin niet of nauwelijks ontzand is en er evenmin aanwijzingen zijn dat de locatie in de Prehistorie bewoond was.

Het oudste spoor op het onderzoeksterrein is een sloot, die op basis van de vondsten tussen de 15de en de late 18de eeuw gedateerd kan worden.

De oudste funderingsresten van boerderij Groenesteijn lagen in het noordelijke deel van het onderzoeksterrein en zijn te dateren tussen het midden van de 17de en de late 18de eeuw. De boerderij met stal-deel was circa 10 m breed en ruim 24 m lang. De inpandige kelder van circa 4 x 6 m is mogelijk gebruikt als zuivelkelder, waar melk afgeroomd en boter geproduceerd en opgeslagen werd. Het erf van de boerderij werd in het noorden begrensd door een sloot met diverse houten beschoeiingen. Op basis van het vondstmateriaal kunnen de beschoeiingen en de sloot in de 19de eeuw gedateerd worden.

Het boerderijcomplex is in de late 18de eeuw in de richting van de huidige Gaslaan verplaatst of uitgebreid. Daarbij is de 15de-eeuwse sloot gedempt. Mogelijk is daarbij ook de boerderij uit de 17de eeuw gesloopt, maar zeker is dit niet.

De opgegraven resten bestonden onder andere uit een stalschuur van circa 8 x 14 m. Het geheel was gefundeerd op acht grote, bakstenen poeren. Deze lagen paarsgewijs in de lengteas van de structuur en bestonden hoofdzakelijk uit hergebruikte grote bakstenen. Uit historische bronnen is bekend dat in de nabijheid van de onderzoekslocatie kasteel Westerbeek heeft gestaan, dat in 1794 grotendeels

De stalschuur van het boerderijcomplex uit de late 18de eeuw, vanuit het zuidwesten.

gesloopt werd. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de kloostermoppen van die locatie afkomstig zijn.

Pal ten zuiden van de stalschuur zijn de paalkuilen van een vierpalige hooimijt (circa 4 x 4,5 m) opgegraven. In twee van de kuilen waren nog vierkante grepen palen aanwezig van 30 x 30 cm. Op een van de palen zijn een merkteken en de letters L M ingekrast.

Daarnaast zijn er op het erf van de boerderij enkele riolen, waterputten, een 18de-eeuwse afvalput en een kuil met daarin het vrijwel com-

Vierkante grenen paal van een vierpalige hooimijt.

plete skelet van een koe gevonden.

Het complex Groenesteijn werd in 1874 gesloopt. Op de locatie verrees een kindertehuis met dezelfde naam. Het tehuis werd op haar beurt in 1971, voorafgaand aan de bouw van het Timbergen College, gesloopt.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, A. Pavlović en M.M.A. van Veen

Dordrecht | Gezondheidspark Amnesty International-weg 7

In het plangebied Gezondheidspark lagen in de Late Middeleeuwen vermoedelijk het dorp Wolbrandskerke en het dorp Kruiskerke. De Sint-Elisabethsvloeden van 1421 en 1424 maakten een einde aan de bewoning. Bij eerdere opgravingen in 2006 en 2007 zijn hier onder andere de fundering van een bakstenen kerktoeren en 176 graven gevonden en in 2009 is onderzoek gedaan naar de graven in het noord-oostdeel van het kerkhof.

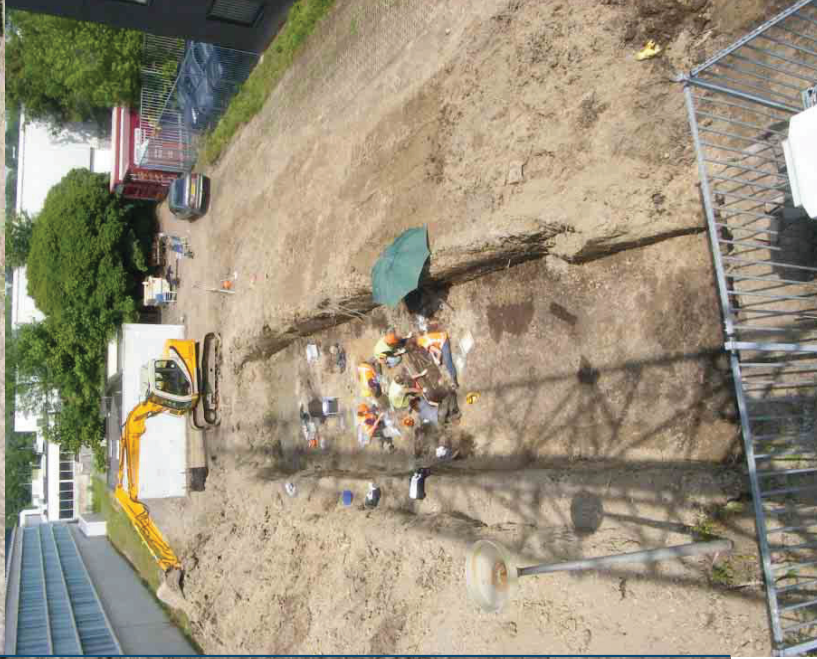
Hier is sprake van meerdere fases van komafzettingen met in de top van de oudste laag houtsnippers, palen, een sloot en graven, mogelijk uit de 11de -12de eeuw. De palen hebben misschien gehoord bij een voorganger van de bakstenen kerk. De sloot is vermoedelijk een (ontginnings-)sloot uit de vroegste periode van inpoldering.

Hierop ligt een latere afzetting, die ter hoogte van de kerk deels is opgehoogd. In de top zaten krimp-scheuren, houtskool en leembrokkjes. Dit kunnen aanwijzingen zijn dat er een brand is geweest. Het pakket is waarschijnlijk opgeworpen voorafgaande aan de bouw van de 14de-eeuwse bakstenen kerk. De jongere bewoningssporen bestaan uit palen, liggend hout en graven. Het liggende hout was geen constructie- of funderingshout, maar vermoedelijk

aangebracht ter versterking van het ophogingspakket.

Op het kerkhof zijn in totaal 141 graven opgegraven. In 92,5% van de graven lag een (vorm van) grafkist; meestal een kist van planken, maar ook boomstamkisten.

Eén van de middeleeuwse grafkisten.

links: overzicht van het veldwerk.

Tien individuen zijn zonder kist of bedekking begraven en in vijf graven was de overlidene afgedekt met een houten plank. In vier graven bestond de 'kist' uit twee platen boomschors. In sommige kisten lag de overlidene op (riet)stro. Sommige boomstammen waren alleen uitgehold, maar andere zijn bewerkt in de vorm van een huise/schrijn.

Fysisch antropoloog/ archeoloog P. Sannen met een boomstam- grafkistje.

In een aantal boomstamkisten zaten in de bodem geboorde gaten; meestal een paar ter hoogte van het hoofd, met soms een enkel gat bij het voeten-einde. Dat sommige doden zonder grafkist met alleen een dekplaat of tussen boomschors werden begraven, kan een teken van armoede zijn geweest.

De leren schoenresten, die in de graven zijn gevonden zijn afkomstig van dunne, leren sloffes, die mogelijk speciaal als grafchoeisel zijn gemaakt. De textielresten (drie soorten) zijn waarschijnlijk resten van doodskleden.

Fysisch-antropologisch onderzoek

De verhouding tussen mannen en vrouwen is vrijwel gelijk. In enkele gevallen is er sprake van een cluster van een man, vrouw en meerdere kinderen. Het sterftepercentage van onvolwassen individuen is vrij hoog. Eenmaal volwassen werd slechts een

enkeling ouder dan 60 jaar. Direct langs de noordgevel van de kerk was mogelijk sprake van een clustering van graven van onvolwassen individuen; een kinderzooom.

De meest voorkomende sporen van afwijkingen aan het botmateriaal bestaan uit slijtage van gewrichten door ouderdom en/of zware arbeid en komen voor bij zowel mannen als vrouwen. Naast slijtagesporen is ook sprake van asymmetrische botveranderingen, met name op de spier- en peesaanhechtingspunten. Dit komt vaak voor in combinatie met ontstekingskenmerken. Sporen van mechanische stress zijn vooral namelijk aanwezig op de aanhechtingspunten van de lange spieren op de armen en schouder; waarschijnlijk als gevolg van zware arbeid.

Twee individuen uit een collectief graf van drie mannen tussen 40-60 jaar vertonen sporen van geweld. Op het bekkendeel van één man zit een niet geheel impacttrauma, mogelijk veroorzaakt door

Verwondingen door een pijl in de heup en een slag met een zwaard (foto rechtsboven) op het hoofd bij één van de mannen uit het collectieve graf.

een pijlpunt. Daarnaast zit er op de linker achterzijde van de schedel een niet geheel slagspoor, mogelijk veroorzaakt door een zwaard. Er zijn geen sporen van genezing. Bij de andere man zit een niet geheel hakspoor aan de binnenzijde van de linker onderarm dat veroorzaakt kan zijn door een zwaard. Ook hier zijn geen sporen van botgenezing. Mogelijk waren deze mannen soldaten. Bij twee kinderen en een adolescent zijn aanwijzingen gevonden, die kunnen wijzen op hersenvliesontsteking en bij 17 mannen en 12 vrouwen voor beenvliesontsteking.

Bij 36 individuen is glazuur hypoplasia (onderontwikkeling van het tandglazuur door ziekte of ondervoeding) vastgesteld. Bij negen individuen zijn aanwijzingen voor - mogelijk een vroege fase- van de Engelse ziekte (door een tekort aan vitamine D in de jeugd). Botveranderingen die wijzen op bloedarmoede zien we bij 21 individuen, waaronder 18 kinderen en jonge volwassenen. Tussen de 26% en 30% van de kinderen/jong volwassenen leed dus vermoedelijk aan bloedarmoede. Kenmerken die wijzen op chronische bloedarmoede zijn bij twee mannen tussen de 18 en 60 jaar vastgesteld.

Binnen de populatie zijn vier soorten idiopathische ziektes aangetroffen: bottumoren, *DISH*, *Ankylosis Spondylitis* en *scoliose*. Er zijn 12 variëteiten gevonden: hoofdzakelijk op de schedel en de wervelkolom. Het veelvuldig voorkomen van een verdikking van het achterhoofdsbeen (*Prominentia Occipitalis*) en het geheel of gedeeltelijk vergroeien van een gewrichtsvlak tus-

sen het sprongbeen en hielbot (*tweevoudige facies articularis talaris*), zijn variëteiten die beschouwd kunnen worden als een populatie-specifiek kenmerk. Het is een indicatie voor een genetisch gesloten en homogene samenleving.

Gemeente Dordrecht Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Marc Dorst. Met dank aan P. Sannen (fysisch-antropologisch onderzoek)

Dordrecht | Wijnstraat 153

In verband met graafwerkzaamheden in de kelders van deze oorspronkelijk middeleeuwse panden is een bureauonderzoek en een begeleiding uitgevoerd.

Ook zijn er aanvullende boringen gezet om de dieper gelegen bodem te inventariseren.

De onderzoekslocatie maakt deel uit van één van de oudere bewoningslocaties in Dordrecht, namelijk de noordelijke oeverzone van het riviertje de Thure (drith), die vermoedelijk de natuurlijke voorloper was van de huidige Voorstraatshaven.

In 1203 wordt de Wijnstraat aangeduid als “*novus ditcho*”; oftewel de nieuwe dijk.

De locatie is al vroeg bebouwd. Gedurende de 13de en 14de eeuw waren er op de hoek van de Gravenstraat en de Wijnstraat drie (bakstenen) huizen aanwezig, namelijk Tolloysen, Henegouwen en Roodenburch. Het middelste, huis Henegouwen, was in het bezit van de grafelijke familie en werd tot in de 14de eeuw gebruikt als grafelijke herberg. Ook de omliggende percelen waren waarschijnlijk grafelijk bezit. Het huis Roodenburch is rond het midden van de 16de eeuw samengevoegd met het naastgelegen huis 't Schaeck. In deze vroege periode waren het woonhuizen met grote wijnkelders. Vanaf 1594 komt het in het bezit van Baptista de Monte Valdona, een bankier die er als

'taffelhouder' een Bank van Lening vestigt. In 1757 komt het weer in handen van particulieren, die het gebruiken als woonpand. Vanaf het begin van de 20ste eeuw wordt het pand gebruikt voor de huisvesting van kantoren en bedrijven, waaronder een instrumentmaker, de Raad van Arbeid en de drukkerij Holster.

Op een diepte van circa 8 m onder maaiveld ligt een veenpakket. In het westen van het plangebied is hierop een afzettingpakket aanwezig dat geïnterpreteerd kan worden als een geul- of geulmabijze afzetting. Dit zou van een veronderstelde watergang (zwin) tussen Dordrecht en Zwijndrecht afkomstig kunnen zijn. Een andere mogelijkheid is dat de afzetting gerelateerd kan worden aan het ontstaan van de (huidige) Oude Maas rond het einde van de 12de eeuw. Op deze natuurlijke afzettingen is overal een dik antropogeen ophogingspakket aanwezig. Dit is onder te verdelen in drie fases.

Het diepstgelegen pakket ophogingen is een vrij "schoon" ophogingspakket. Daarnaast zitten er in dit pakket ook verschillende stro- en hout(snipper)lagen. Deze laag lijkt in samenstelling op die van dijken en woonheuvels. Dit ophogingspakket kan gedateerd worden in de periode eind 12de–13de eeuw.

Hierbovenop ligt een 'vuil' ophogingspakket dat dateert uit de periode 14de–17de eeuw. Direct aan de Wijnstraat was in het pakket een groot aantal leeflagen aanwezig, die geïnterpreteerd kunnen worden als de verschillende vloerniveaus in het huis 't Schaeck/Roodenburch. De bodemopbouw is vergelijkbaar met de door dhr. Sarfatij onderzochte locaties aan de Groenmarkt ter hoogte van de Tollbrugstraat.

Ten slotte was er in de tuin nog een derde fase van ophogingen aanwezig. Dit pakket is te dateren in de

19de en 20ste eeuw. Het is ook mogelijk dat dit pakket is opgebracht rond 1757, toen het pand, na een lange periode de Bank van Lening te hebben gehuisvest, weer in particulier bezit kwam.

Er zijn bewoningssporen gevonden die in drie bewoningsperiodes kunnen worden ingedeeld; de Late Middeleeuwen/16de eeuw, de 17de-18de eeuw en de periode 19de-20ste eeuw. In het pand zijn muurresten gevonden, die waarschijnlijk behoord tot de (zij)muren van de middeleeuwse huizen Roodenburch en 't Schaeck. Het gaat hier om de huizen van vóór het samenvoegen van de panden in circa 1550.

Een overzicht van de inpanidige graafwerkzaamheden met de middeleeuwse/16de eeuwse zuid- en westgevel van huis 't Schaeck in de nog bestaande (wijn)kelder van de samengevoegde nieuw-

bouw van huis Roodenburch uit de 16de eeuw.

Ook waren er nog enkele vloer- en straatrestanten en een putje uit deze periode aanwezig.

In de periode 17de-18de eeuw was er achter het huis

Roodenburch een vrij grote aanbouw met een waterkeldertje aanwezig. Daarnaast lag er op het achtererf een aantal goten en is de perceelsscheidingsmuur met het buurpand "Almangien" teruggevonden. Inpanidig zijn een keldertje, vloeren en muren gevonden. In de tuin is een betonnen tuinornament gevonden dat gedateerd kan worden tussen 1870 en het begin van de 20ste eeuw.

Het zal worden opgenomen in de tuin van het hier te vestigen hotel.

Gemeente Dordrecht Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Marc Dorst

De 17de /18de-eeuwse aanbouw met waterkelder achter het huis Roodenburch.

Het betonnen ornament in de tuin aan de Wijnstraat 153.

Dordrecht | Zuidpolder

Karterend booronderzoek laat een tamelijk uniforme bodemopbouw zien: in nagenoeg het gehele plan-gebied bestaat de ondergrond uit een overdekt klei-op-veenlandschap. In de zuidwestelijke hoek van de Zuidpolder is een noordelijke meanderbocht van de Dubbel gevonden. Verder zijn twee tot nog toe onbekende geultjes aangeboord, die min of meer noord-zuid door het plangebied lopen.

Tijdens het veldonderzoek is in een aantal boringen archeologische indicatoren gevonden: houtskool, aardewerk, onverbrand bot en puinfragmentjes. De resten zijn ingebed in afzettingen van de Dubbel, de Sint-Elisabethsvloed en/of het Merwededeek. Verder zijn in 28 boringen, in de top van het veen of het afdekkende pakket Dubbelklei, klei-, veen- of zandbrokjes waargenomen, die gezien worden als aanwijzingen voor (landbouw-) activiteiten in het gebied gedurende de periode vóór de Sint-Elisabethsvloeden.

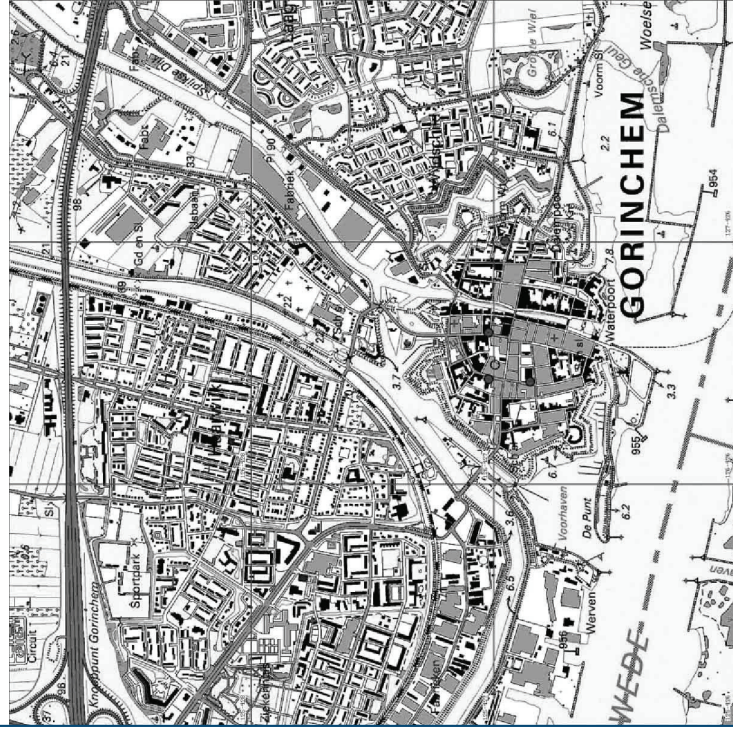
Afzettingen van de rivier de Dubbel.**Merwededeek op het veen.**

Gezien het grote aantal boringen lijken deze resultaten nogal 'mager'. Hierbij dient echter bedacht te worden dat 'de archeologie' buiten de historische binnenstad van Dordrecht voornamelijk bestaat uit een middeleeuws agrarisch (cultuur)landschap: losse huisplaat-sen/-terpjes, perceel-/verkevelingsstructuren en waterstaatkundige elementen (dijkjes/kades, greppels e.d.). Hoewel dit zonder meer antropogene fenomenen zijn, zijn dergelijke 'vindplaatsen' opgebouwd uit natuurlijk materiaal (klei en/of veen) en bevatten doorgaans zeer weinig vondstmateriaal (zoals bijv. aardewerk, bot, houtskool e.d.). Met een booronderzoek zijn dergelijke 'antropogene fenomenen' dan ook veel lastiger in kaart te brengen dan archeologische vindplaatsen met duidelijke vondstlagen. Daarbij komt nog dat de verdrongen nederzettingen en woonplekken in de Grootte Waard in de periode na de Sint-Elisabethsvloed doelbewust afgebroken zijn en het gebied verlaten is (Hendriks, 1997; Hos e.a., 2007). Dergelijke 'opgeruimde' vindplaatsen geven een ander (prospectie)beeld dan nederzettingen die in volle glorie ten onder zijn gegaan. Desondanks is tijdens het booronderzoek een aantal fenomenen in kaart gebracht die archeologisch mogelijk relevant zijn, zoals mogelijke terpen en dijken tussen 1 en 2 m onder het maaiveld. Verder laten de resultaten van het booronderzoek zien dat het beeld van het Merwededeek als grote eroderende factor van het middeleeuwse landschap (voor dit deel van het Eiland van Dordrecht) onjuist is. De erosie van de Merwede-afzettingen op het onderliggende klei-op-veenlandschap lijkt namelijk nogal beperkt. Dit impliceert dan ook dat de meeste archeologische sporen en structuren (greppels, kuilen, etc.) naar verwachting nog grotendeels aanwezig zullen zijn.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
Geuch de Boer & Frank Stevens

Gorinchem | Nieuwstad

Begin 2009 heeft Hollandia archeologen een vlakdek-kende opgraving uitgevoerd op de locatie Nieuwstad 7a-d in Gorinchem.

De onderzoekslocatie aangegeven op de topografische kaart.

De Nieuwstad ligt in dat deel van de stad dat na de aanleg van de nieuwe vestingwerken aan het eind van de 16de eeuw binnen de muren kwam te liggen en ontleent ook haar naam daaraan. Voordat het gebied bij de stad werd getrokken, stonden er mogelijk eenvoudige houten huisjes of schuren. Veel sporen zijn er uit deze periode niet gevonden,